ESKİ TÜRK EDEBİYATI SUNUMLARI -5-

XV. YÜZYIL
ÇAĞATAY SAHASI

XV. YÜZYIL (ÇAĞATAY)

SEKKÂKÎ	• DÎVAN
LÜTFÎ	• DÎVÂN, GÜL Ü NEVRÛZ
YÛSUF EMÎRÎ	• DÎVÂN, DEHNÂME (ON MEKTUP)
HAYDAR TİLBE	• MAHZENU'L-ESRÂR
SEYYİD AHMED MİRZA	• TAAŞŞUKNÂME
GEDÂÎ	• DÎVÂN
HÜSEYİN BAYKARA	• DÎVÂN

XV. YÜZYIL (ÇAĞATAY)

ALİ ŞİR NEVÂÎ

- **dîvân (hazâinu'l-me'ânî), hamse (hayretu'l-ebrâr, ferhâd u şîrîn, leylî vü mecnûn, seb'a-i seyyâre, sedd-i iskenderî), mecâlisü'n-nefâis, nesâyimu'l-mahabbe, risâle-i muamma, mîzânu'l-evzân, muhâkemetu'l-lugateyn, münâcaât, çihil hadis, nazmu'l-cevâhir, lisânu't-tayr, sirâcu'l-muslimîn, mahbûbu'l-kulûb**

SEKKÂKÎ

SEKKÂKÎ VE DÎVÂN

- Sekkaki, Çağatayca yazan Uygur şairidir.
- Doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor. Yaşamı hakkında yeterli bir bilgi yoktur.
- Büyük Timur İmparatorluğu hükümdarlarından Halil Sultan (1405-1409) ve Uluğ Bey'in (1409-1449) saray şairi olarak Semerkand'da kaldı.
- Bu hükümdarlara ve ünlü devlet adamı Arslan Hoca Tarhan'a kaside'ler sundu. Divan'ının bugün bilinen tek nüshası Londra'da British Museum'da bulunuyorsa da tam değildir.
- Sekkaki gazellerinde sevgilinin güzelliğini kayıtsızlığını kendi ümitsiz aşkını dile getirir.
- Şiirlerinde halk dilinden alınan deyim ve atasözlerine sıkça rastlanır.
- Sekkâkî'nin eserleri kendinden sonra gelen Atayî ve Nevayî'nin eserlerine büyük tesir etmiştir; kasideleri ise Türkistan şiiriyatında kaside yazma geleneğini başlatmıştır.

LÜTFÎ

HAKKINDA KISA BİLGİLER

- Mevlânâ Lütfî olarak da bilinir.
- Nevâî'ye kadar olan edebiyatta, büyük lirik şair sıfatıyla şöhret kazanmış sanatkârdır.
- Türkçe ve Farsça eser vermiştir. Türkçe eserlerinde Yesevî, Harezmî, Seyfî Sarayî, Farsça eserlerinde Kemal Hocendi ve Hâfız-ı Şirâzî an'anelerini devam ettirmiştir.
- Hotenli Molla İsmetullah'ın «Tarih-i Musikiyyun» adlı eserinde Lutfî'nin müziğe ait çalışmalarının da olduğunu bildirmiştir.
- Yakın dostu olan Nevâî, Lutfî'yi, kendi zamanındaki Türkçe yazan bütün şairlerin en iyisi, en ustası diye övmüştür.

ESERLERİ

DÎVÂN

- En az 548 şiirden oluşur. Bu şiirlerin 378'i gazel, 112'si ise tuyuğdur.

GÜL Ü NEVRÛZ

- Celâl Tabîb tarafından aynı adla yazılan Farsça eserin serbest tercümesidir. 2400 beyitlik mecâzî romantik bir mesnevîdir.

ESERLERİ

FARSÇA DÎVÂN

- Elimizde nüshası olmayan bu eserin bazı beyitleri eski kaynaklarda alıntılanmaktadır.

ZAFERNÂME

- Nevâî tarafından varlığından söz edilen ve 10.000 beyitten daha fazla olan bu tercüme mesnevî elimizde değildir.

YÛSUF EMÎRÎ

HAKKINDA KISA BİLGİLER

- Yusuf Emiri Çağatayca yazan önemli bir Türk şairidir. Doğum tarihi bilinmeyen şairin yaşamı hakkında fazla bir bilgi yoktur. 14. ve 15. yüzyıllarda yaşadığı ve 1433'te Herat'ta öldüğü bilinmektedir.
- Yusuf Emiri'nin Türkçe ve Farsça şiirlerinden oluşan bir Divan'ı bulunmaktadır.
- Diğer bir yapıtı Beng ü Çang'dır (Afyon ile şarap). Bu eser, münazara türünün iyi bir örneğidir.
- Yusuf Emirî, kuvvetli bir nesir yazarı, nesir ustasıdır.
- Yusuf Emiri, diğer bir yapıtı olan Dehname (on mektup) adlı mesnevi yapıtını 1429 yılında tamamlayıp Timur İmparatorluğu hükümdarlarından Baysungur'a sunmuştur. Eserde âşık ve maşuk mektuplaşmaktadırlar.

HAYDAR TİLBE

HAKKINDA KISA BİLGİLER

- Mevlânâ Lutfî'den sonra XV. yy. Çağatay şiirinin en büyük şairidir.
- Asıl adı Mîr Haydar'dır. Kendisinden Haydar Harezmî olarak söz edilmesi yanlıştır.
- Eserlerini daha çok Türkçe yazması sebebiyle de "Türkî-gûy" namıyla şöhret bulmuştur.
- Semerkantlı Devletşah'ın «Tezkiretü'ş-Şuarâ» adlı eserinde şair hakkında şöyle denir: "Fazıllar ve şairlerden Mevlana Haydar'ın Türk ve Fars dilinde güzel ve derin mazmunlu şiirleri vardır. Şeyh Nizamî'nin "Mahzenü'l-Esrar"ına Türkçe cevap yazmış, emirzade İskender adına adamıştır."
- Mahzenü'l-Esrâr, Genceli Nizamî'nin aynı adlı mesnevisinden esinlenerek kaleme alınmış, aynı vezinle söylenmiştir. 615 beyitten ibarettir.

SEYYİD AHMED MİRZA

Seyyid Ahmed ve Taaşşuknâme

- Doğum ve ölüm seneleri bilinmemekte olup hayatı ile ilgili bilgilerimiz kendi eseri olan Taaşşuk-name ve Nevai'nin Mecalisü'n-Nefais'inde verilen bilgilerden öteye geçmez. Nevâî'ye göre Timur'un beş oğlundan biri olan Miranşah'ın oğludur.
- Şahruh zamanında Horasan valiliği yapmış olan Seyyid Ahmed, 1436 yılında yazıp Şahruh Mirza'ya sunduğu Taaşşuk-name adlı mesnevisi ile tanınmıştır. Eser Hocendi'nin Letafetnamesi tarzında yazılmış olup her mesnevide olması gereken münacat, nat, dönem padişahının medhi ve sebeb-i telif bölümlerinden sonra gelen on aşk mektubundan ibarettir.
- Her mektubun sonunda bir gazel ve sözün hülasası yer alır.

GEDÂÎ

HAKKINDA KISA BİLGİLER

- Asıl adı ve doğumu bilinmemektedir.
- Kendisine sadece Nevâî tarafından Mecâlisü'n-Nefâis'in 3. bölümünde yer verilmiştir.
- Gedâ ya da gedâî mahlaslarıyla şiir söylemiştir.
- Bilinen tek eseri Dîvân'dır.
- Bu Dîvân 1973'te Taşkent'te basılmıştır.

HÜSEYİN BAYKARA

HAKKINDA KISA BİLGİLER

- Hüseyin Baykara, lakabı Ebu'l-Gazi, tam adı Hüseyin bin Gıyaseddin Mansur bin Baykara, Timur İmparatorluğu hükümdarı ve şairdir.
- Herat'taki sarayını canlı bir bilim merkezi durumuna getirmiş, döneminin önde gelen düşünür ve sanatçılarını koruma altına almış ve onların yakınlıklarını kazanmıştır.
- Ali Şir Nevâî'nin çocukluk arkadaşıdır. İki dost devrinde Horasan medeniyeti inkişaf etti, nice şairler, âlimler, ressamlar, musiki erbapları yetişti. Başta Nevaî, Câmî gibi şairler, Behzâd gibi ressamlar, mimarlar, Hândemir gibi tarihçiler…
- Hüseynî mahlasıyla Türkçe ve Farsça şiirler yazan Hüseyin Baykara'nın Türkçe şiirleri Dîvân-ı Sultan Hüseyin Mirza Baykara adıyla yayımlanmıştır. 1968'de Taşkent'te basılmıştır.

ALİ ŞİR NEVÂÎ

HAKKINDA KISA BİLGİLER

- Nizamüddin Ali Şir Nevâî veya yaygın adıyla Ali Şir Nevâî,15. yüzyılda yaşamış en büyük Özbek şairidir.
- 1441'de Herat'ta doğdu. Babası Timur'un meliklerinden Sultan Ebû Said'in veziri Kiçkine Bahşi idi. Ali Şîr Nevâî'nin ilk eğitimini babası verdi. Daha sonraki eğitimine Horasan ve Semerkant'ta devam etti.
- Sultan Hüseyin Baykara ile okul arkadaşı idi. Hatta okurken unutmamak üzere sözleşmişlerdi.
- Sultan Hüseyin Baykara, Herat'ta yönetimin başına geçince onu önce mühürdar yaptı. Daha sonra vezirlik görevine tayin etti.
- Ali Şîr Nevâî'nin ailesi çok zengindi. Onun için devletten hiç maaş almadığı gibi devlete yardım da etti ve birçok vakıf kurdu.
- Valilik görevinden ayrıldıktan sonra bilim ve sanat konularında yoğunlaşan Ali Şîr Nevâî, 1501 yılında doğduğu şehir olan Herat'ta vefat etti.

ESERLERİ

Ali Şir Nevai'nin Çağatay edebiyatının oluşmasında büyük bir rolü vardır. Çeşitli konularda yazılmış 30'a yakın eseri bulunmaktadır. Eserlerinden bazıları şunlardır: Çağatayca Divan (5 tane), Farsça Divan (5 tane), Çihil Hadis (Kırk Hadis) ve Muhakemet'ül-Lugateyn.

Muhâkemetü'l-Lugateyn (*İki dilin yargılanması*), 15. yüzyıl edebî şahsiyetlerinden ünlü Ali Şir Nevaî tarafından Çağatay Türkçesi ile yazılmış bir eserdir. Nevaî, edebî dil olarak Türk dilinin Farsçaya nazaran üstün olduğuna inanmış ve Aralık 1499'da tamamlanmış Muhakemetü'l-Lugateyn'de de bu iddiasını savunmuştur. Ünlü eserinde iki dilin karşılaştırmasını, söz varlığından örneklerle yaparken Farsçaya üstünlüğünü kanıtlamaya çalıştığı kendi dilini *Türkî, Türkçe* şeklinde beyan etmiştir. Özellikle Türk dilinin hayvan isimleri ve fiil zenginliği yönünden Farsçadan daha üstün olduğunu gösterir.

LİSANÜ'T-TAYR: Feridüddin Attar'ın Mantuku't-Tayr'ından esinlenerek, varlık ve ilahi gerçek üzerine görüşlerini, insan, tabiat ve yaşam üzerine 3500 beyitten oluşan tasavvufi bir eserini 1499 yılında yazmıştır.

NESAİMÜ'L-MEHABBE: 750 tanınmış Sufi şeyhlerin listesi, Nureddin Abdurrahman Cami'nin Nafahatu'l-Uns adındaki eserinin Çağatayca çevirisidir.

HAYRETÜ’L-EBRAR: Nevai'nin bu birinci mesnevisi, 7976 mısralık, felsefî bir eseridir. Dünya hayatı, insan kalbi ve cemiyet; tarihler, efsaneler, meseller vasıtasıyla anlatılır.

FERHAT Ü ŞİRİN: Bu mesnevî bilindik bir aşk hikâyesini konu edinir. Dünya halkları arasındaki dostluk ve kardeşlik konuları bu eserde önde gelir.

LEYLA İLE MECNUN: Azerice, Türkçe uyarlaması hikâye, "Leylâ ile Mecnun Destanı" ismiyle 16. yüzyılda Fuzulî tarafından yazılmıştır. Nevai bu üçüncü mesnevisini, sonradan söylentiye göre efsâneye dönüştürülen bu aşk hikâyesini, yüksek bir sanat ve zevkle Türkçe ve Türk ruhuyla işler.

SEB’A-İ SEYYAR: Nevai, dördüncü mesnevisi olan bu eserinde, Şark dünyasında çok yayılmış Behram Gur efsanesini ele alır.

SEDD-İ İSKENDERİ: Nevai, bu beşinci mesnevisinde Büyük İskender'le ilgili efsanevî tarihi anlatmanın yanında, bu konuyu araç edip kendi devrinin maddî, manevî problemlerini, devlet, şah, halkın yönetilmesi, adalet, hakikat gibi konuları da işlemiştir.

MECÂLİSÜ'N-NEFÂİS

- Semerkant'ta Hüseyin Baykara adına Çağatay Türkçesi'yle yazılan Mecâlisü'n-nefâis, Türk diliyle kaleme alınmış ilk tezkire olması yanında gerek XIV ve XV. yüzyıllar Orta Asya Türk dünyasının sosyal ve kültürel hayatına ışık tutması, gerekse devrinin edebî hayatıyla şairleri hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

- Nevâî'nin, başlarına bir açıklama ve sonlarına bir tetimme koyduğu meclislerle bunların ihtiva ettiği şair sayısı şöyledir: **Birinci meclis** Nevâî'den önce yaşayan kırk altı şair, **ikinci meclis** Nevâî'nin çocukluk ve gençlik yıllarında hayatta olup görüştüğü, ancak tezkirenin tamamlandığı tarihte ölmüş bulunan doksan üç şair, **üçüncü meclis** Nevâî'nin zamanında üne kavuşan, kendisinin bizzat tanıyıp dostluk kurduğu yüz yetmiş üç şair, **dördüncü meclis** çağın meşhur âlimlerinden şiirle de meşgul olan yetmiş iki kişi, **beşinci meclis** Timurlular ailesine mensup yirmi üç Horasanlı şair mirza, **altıncı meclis** Horasan dışında yaşayan şair ve âlimlerden otuz bir kişi, **yedinci meclis** sultan ve şehzadeler içinde şiirden hoşlanan ve güzel şiir okuyan yirmi iki kişi ihtiva eder; **sekizinci meclis** Sultan Hüseyin Baykara hakkındadır. Eserin beşte birini teşkil eden bu mecliste Nevâî çocukluk arkadaşı ve yakın dostu olan hükümdarın usta bir şair olduğunu söyler ve divanında mevcut gazellerinin matla'larını verip açıklamalarda bulunur.

HAZIRLAYAN:

SONER AKDAĞ